

DANAŠNJA HISTORIOGRAFIJA O HRVATSKO-SLOVENSKOJ SELJAČKOJ BUNI 1573.

Jaroslav Šidak

1. Već je starija historiografija uspjela da — s izuzetkom nekih pojedinosti — ispravno rekonstruirala tok velike seljačke bune 1573. koja po svojim dalekosežnim ciljevima pokazuje osnovna obilježja pravoga »seljačkog rata«, kako je i poneki suvremenici nazivaju.¹ Ta je historiografija uočila najzad i bitnu značajku toga najvećega društvenog pokreta u hrvatskoj povijesti feudalnog razdoblja — njegovu izrazito klasnu suštinu.² Nedostatna izvorna građa i nedovoljno produbljen uvid u ekonomsko-društvenu podlogu feudalnih odnosa spriječili su je, doduše, da pobliže istraži promjene koje su u toj podlozi prethodile izbijanju bune i da, pogotovu, utvrdi dotadašnji razvoj feudalne rente, koji pojam ona nije čak ni poznavala. Unatoč više ili manje statičnom prikazu feudalnih društvenih odnosa, kojima je djelatnost Franje Tahyja nesumnjivo utisnula pretjeran osobni pečat, ta je historiografija, pored osnovnih ciljeva bune, dobro uočila i odlučno značenje seljačke trgovine u njezinu dubljem korijenu. Međutim, ona nije dospjela da tu spoznaju temeljitije razradi i da kroz nju uđe u detaljnije razmatranje promjena u ekonomici tadašnjega zemljišnog posjeda uopće.

Prema tome, poratna je historiografija samo nadovezala na dotadašnju usmjerenost u znanstvenom proučavanju bune, ali je to učinila s više izvornih podataka i s pomoću komparativne metode koju starija historiografija nije dovoljno uzimala u obzir. U tom su joj radu odlično poslužili rezultati do kojih je u isto vrijeme dolazila historiografija u susjednim zemljama sa sličnom strukturom agrara. Osobit je pak poticaj dobila sustavnim priprema za proslavu 400. godišnjice velike bune, koje su J. Adamčeku i njegovim suradnicima iz Arhiva Hrvatske omogućile da temeljitije nego ikada prije prouče

¹ O tipološkim obilježjima seljačkog »rata«, za razliku od klasične seljačke »bune«, u feudalno doba usp. izlaganje mađarskog historičara M a k k a i Lászla, Periodizacija i tipologija istočnovevropskih seljačkih pokreta, Radovi Instituta za hrvatsku povijest (dalje: Radovi) 5, 1973, 41—48. Autor, doduše, prepušta daljem istraživanju da odluči »mogu li se kakvi kriteriji seljačkog rata, u pravom smislu riječi, naći i u Gupčevu pokretu«, (44) ali kriteriji koje on sâm navodi mogu se, s jednim izuzetkom nedovoljno jasnim, primijeniti i na taj pokret. To su: staleška jednakost i »besklasna monarhija«, »Imovinska jednakost«, naprotiv, jedva pri tom dolazi u obzir.

² Usp. o tome Jaroslav Š i d a k, Seljačka buna g. 1573. u historiografiji, Radovi 5, 7—30.

arhivsku građu, znatnim dijelom do tada uopće nepoznatu. Na njezinu temelju i na osnovu rezultata koje su u poratnom razdoblju poglavito iznijeli Ju. Vl. Bromlej i Bogo Grafenauer, Adamček je najzad u svojim raspravama i pokušaju sinteze (1968) izgradio pouzdanu podlogu za sav dalji istraživački rad na proučavanju velike bune.³ Ni on, dakako, nije mogao reći posljednju riječ u rješavanju svih pitanja koja čine cjelovitu problematiku bune, jer to oskudni izvorni podaci ponekad ni sada još ne dopuštaju. Osim nekih pojedinosti u prikazu toka bune, koje inače ne utječu na taj prikaz u cjelini, to se uglavnom odnosi na veoma zamršeno pitanje njezina programa i, u vezi s njime, uloge koju je u njoj odigrao Gubec.

Sva su ta neriješena ili nedorečena pitanja, u širem okviru seljačkih pokreta u nas od XVI do XVIII stoljeća, našla svoje mjesto u referatima i diskusiji na znanstvenom skupu koji je od 6.—9. veljače 1973. održan u Stubičkim Toplicama. Ti su referati — bez diskusije, koja se u ponečemu pokazala veoma korisnom — objavljeni u posebnom, petom svesku Radova Instituta za hrvatsku povijest (1973, str. 387). U ovom se prilogu uzimaju u obzir samo oni referati koji se odnose na uže historijsku problematiku, uključujući u to i pitanje kontinuiteta u narodnoj predaji. Zadaća mu je da pokaže koliko je spomenuti znanstveni skup unaprijedio naše poznavanje velike seljačke bune i koja pitanja i danas još ostaju u historiografiji otvorena ili sporna.

2. Slijed događaja za vrijeme oružanog ustanka i u doba njegova postepenog sazrijevanja nije bio izložen u nekom posebnom referatu. Bila je to samo prividna praznina u programu toga znanstvenog skupa, kakav do tada nije još nikada bio ovom predmetu posvećen. Nakon Adamčekova cjelovitog prikaza iz g. 1968, za koji se on poslužio i nekim neobjavljenim izvornim podacima, nije se doista osjećala potreba za ponovnim takvim prikazom. Uostalom, osnovne činjenice važne za ispravnu rekonstrukciju čitava toga zbivanja morale su naći svoje mjesto u uvodnom referatu kojem je upravo bila svrha da što preglednije ocrtava proces njegova postepenog upoznavanja.

S obzirom na to da je najstariji svjedok bune Nikola Istvánffy (1622), nepovoljno utjecao na taj spoznajni proces svojim često iskrivljenim podacima, traganje za što potpunijom historijskom istinom bilo je znatno otežano. Iako se historiografija već davno oslobodila Istvánffyjeva štetnog utjecaja, čini se da će znanstvena kritika morati s pojačanom sumnjom prilaziti razmatranju i onih njegovih podataka koje je do sada smatrala neprijepornima. Ako s pravom iznenađuje njegovo pogrešno lokaliziranje žarišta bune u krajeve južno od Save, koliko se, naprimjer, pouzdanja može imati u njegov podatak o Gupčevu imenu, kada se ime Matije Gupca ne može naći ni u jednom suvremenom dokumentu? Štoviše, u nedavno pronađenom izvještaju o iskazima 33 uhvaćena ustanika iz Gregorićeva odreda, u kojem su imena njihovih

³ O studijama Josipa Adamčeka usp. Jaroslav Šidak, Prilozi Josipa Adamčeka povijesti seljačke bune 1573, *Historijski zbornik XXI—XXII*, 1968—69, 586—590 (preštampano, s dodatkom o daljim radovima Adamčeka, u časopisu »Kaj« VI, 1973, br. 1—2, str. 100—104.)

kapetana najpotpunije navedena, izričito se spominje — »Ambrosius Gubecz«,⁴ zasvjedočen u više drugih pouzdanih dokumenata. Opravdano je, dakle, Adamček izrazio sumnju u istinitost Istvánffyjeve vijesti o Matiji Gupcu, iako nije time ništa oduzeo dobro poznatom značenju Gupčeve zbiljske uloge u povijesti bune. Uza sve to je njegov pokušaj da to ime objasni spajanjem Gupčeva prezimena s tobožnjom legendom o kralju Matijašu (Korvinu)⁵ podložen na znanstvenom skupu razmatranju koje zavređuje pažnju. Prema mišljenju Boga Grafenauera bilo bi doduše, opravdano govoriti o »seljačkom kralju Matiji — Ambrozu Gupcu«,⁶ ali je Stj. Antoljak bio skloniji da, polazeći od Istvánffyjeva podatka, podjednako povjeruje u opstojnost i Matije i Ambroza Gupca,⁷ a Maja Bošković-Stulli je, kao dobar poznavalac problema vezanih uz usmenu predaju, otklonila Adamčekovo objašnjenje kao nedovoljno uvjerljivo. »Nemamo dovoljno elemenata« konstatira ona, »za sigurniji zaključak, da bi zagorski kmetovi bili u ono doba već pripovijedali o dobrome kralju Matijašu čak ni u obliku realistički stiliziranih priča (kakve su, npr., one u mađarskim kronikama iz tog doba), a pogotovo nema osnove za pretpostavku da bi kazivanje o kralju Matijašu u ono vrijeme poprimilo u toj sredini već mitsku dimenziju, čak tako snažnu da bi se njegovim imenom nazvao tragično pogubljeni vođa seljačkog ustanka — u vrijeme dok su još živjeli mnogi suvremenici i svjedoci bune, kojima je pripadao i sam Istvánffy [...]«⁸ Prema tome, pitanje Gupčeva osobnog imena ostaje i dalje otvoreno, iako je Ambrozu Gupcu osigurano istaknuto mjesto među vođama ustanika.

Naprijed spomenuta izjava 33 uhvaćena ustanika sadržava i druge dragocjene podatke o kojima, na žalost, na znanstvenom skupu nije bilo nikakve diskusije. Posebno značenje pripada između njih onima koji govore o postupcima ustaničkih vođa prema opljačkanim mitnicama i o neprijateljskom odnosu ustanika prema crkvi.⁹ U poredbi s ovim podacima, novi izvor na koji je

⁴ Ovaj izvještaj, koji je 1968. u mađarskom prijevodu prvi objavio Sinkovics István, donijeli su u latinskom tekstu originala J. Adamček — Ivica Filipović — Mate Krizman, Nova građa o seljačkoj buni 1573. (I), Arhivski vjesnik XI—XII, 1968—69, 35—37.

Prema mišljenju I. Sinkovicsa, Der kroatisch-slowenische Bauernaufstand im Jahre 1573, Internat. kulturhist. Symposium Mogersdorf 1970, 2, Eisenstadt 1973, 91, taj bi podatak trebao da bude »vjerojatno samo pogreška pisara«. Takva se pretpostavka mogla izreći samo zbog toga što autoru, na žalost, nisu tada bili poznati radovi J. Adamčeka.

⁵ J. Adamček, Prilozi povijesti seljačke bune 1573, Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest 6, Zagreb 1968, 91: »Pretpostavljam da se ta legenda u periodu do nastanka Istvánffyjeve historije stopila s konkretnim događajima iz bune 1573. i da je tako seljački kralj Gubec dobio ime Matija«.

⁶ Bogo Grafenauer, Razvoj programa slovenskih seljačkih buna od 1473. do 1573, Radovi 5, 187.

⁷ Stjepan Antoljak, Nekoliko marginalnih opaski o seljačkoj buni 1573. godine, Radovi 5, 104—105.

⁸ Maja Bošković-Stulli, Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama, Radovi 5, 212.

⁹ Usp. o tome J. Adamček, Nova građa... I, 12—13.

tom prilikom upozorio B. Grafenauer,¹⁰ potvrđuje da je zahtjev za ukidanjem »svih novih nameta, trošarina, daća i sličnog« imao izrazito »mobilizacijsko značenje« na slovenskom selu za vrijeme Gregorićeva pohoda, ali je on u ponečemu nesumnjivo pretjerao a svojom viješću o Gregorićevoj želji da obnovi »pravu staru vjeru« unio u dosadašnju problematiku podatak koji, u najmanju ruku, smućuje. Sva je poznata izvorna građa suglasna u tome da u Gupčevoj buni nije bilo nikakvih religioznih momenata. Potvrđuje to i jedan novi podatak, na koji je Grafenauer skrenuo pažnju i prema kojemu važna izjava seljačkog kapetana o odnosu ustanika prema svećenstvu, zapisana u Jurkloštru 6. II, ne potječe od bravara Pavla Šterca, kako se do sada mislilo, nego samoga Gregorića.¹¹

Jednu novinu u dosadašnje općenito usvojeno mišljenje o tome da je Gubec pogubljen na pokladnu nedjelju 15. veljače 1573. unio je S. Antoljak svojom analizom svih sačuvanih podataka o njegovoj smrti. Ta ga je analiza dovela do zaključka da za vijest o Gupčevu pogubljenju spomenutog dana nema nikakve sigurne potvrde i da, prema tome, »datum tog čina ostaje i dalje zagonetan i neodređen«. ¹² Točno je da, unatoč detaljnom opisu Gupčeve smrti iz pera dvojice suvremenika, Istvánffyja i Grgura Pethöa, samo kratka vijest Stjepana Gregorijanca uskočkom kapetanu Thurnu upućuje s nekom sigurnošću na taj datum. Međutim, dalji podaci, od kojih bi najvažniji bio iz početka s v i b n j a 1573, pretpostavljajući u formularu upitâ za ponovno preslušanje Gregorića u Beču Gupčevo zadržavanje u zatvoru još i u to vrijeme,¹³ dopuštaju različito tumačenje, a pogotovu iznenađuje potpuna šutnja o Gupčevoj sudbini u svim kasnijim izvorima.

Kako je Ivan Filipović pokazao u svom referatu o daljem istraživanju arhivske građe,¹⁴ ne može se isključiti svaka mogućnost da se naknadno pronađu još poneki do sada nepoznati podaci u vezi s bunom. Prema iskustvu s objavljenim izvorima iz fonda Lymbus u Mađarskom državnom arhivu svakako bi vrijedilo pregledati sve do danas još nepregledane kutije toga fonda. Otkriće njemačkih novina iz g. 1573, štampanih u Salzburgu, pokazalo se, na-

¹⁰ Grafenauer, n. dj., 1781 (izvještaj upravitelja na vlastelinstvu Kozje blizu Pilštajna u Štajerskoj, Graffensteinera, od 10.—20. II 1473, sada u Gradskom arhivu Regensburga). — [Taj je izvor, preveden na slovenski jezik, B. Grafenauer objavio u tjedniku »Nedeljski dnevnik« (Ljubljana), 9. VI 1974, pod naslovom »Kmečki upor v očeh fevdalca«.]

¹¹ Grafenauer, n. dj., 178; usp. potpun tekst »Izvještaja Krištofa Prunnera o dolasku pobunjenika u Jurkloštar« u prijevodu I. Filipovića, Kaj II, 1969, br. 2, 36—38.

¹² Antoljak, n. dj., 110—111.

¹³ »Wer der Gubes Beg sey, den sy zu einem Khunig aufwerfen wöllen; er ist auch hernach gefangen worden und noch verhöfft.« (F. Rački, Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573, Starine JAZU VII, 1875, 293.) — Sinkovics, n. dj., 91, ne smatra taj podatak dovoljnim za zaključak da su u Beču bili uvjereni u njegovu istinitost.

¹⁴ Radovi 5, 31—40.

protiv, sasvim nekorisnim, osim što svjedoči donekle o dojmu koji je buna proizvela izvan svoga područja.¹⁵

Odlučno značenje za objašnjavanje nekih spornih pitanja o rješenju kojih ovisi konačna ocjena Gupčeve bune nesumnjivo bi imali spisi o istrazi koju je u Zagrebu proveo nad uhvaćenim seljacima ban-biskup Juraj Drašković. Međutim, ti se spisi do sada nisu mogli pronaći, a ima razloga koji govore u prilog mišljenju da istraga protiv Gupca nije bila uopće provedena.

3. Izlažući uzroke seljačke bune od 1573, J. A d a m č e k je u svom referatu¹⁶ sazeo rezultate svojih dotadašnjih studija, ali ih je tom prilikom potkrijepio i daljim izvornim podacima. Pri tom je najprije prikazao »sukob seljačke i feudalne trgovine« i tek zatim obradio »povećavanje feudalnog pritiska na području naturalne rente«. Takav redosljed govorio bi u prilog mišljenju da su pitanja seljačke trgovine imala u nastajanju uvjeta za oružani ustanak veće značenje od neposredne feudalne eksploatacije. Stječe se, štoviše, dojam da je upravo sukob seljačke i feudalne trgovine doveo do porasta neposredne eksploatacije i to osobito na području naturalne rente. Iako je Adamček — a to je jedan od najvažnijih rezultata njegova rada — nesumnjivo utvrdio da je pred bunu »glavno područje povećavanja feudalnih tereta postala naturalna renta« — koja je na susjedgradskom vlastelinstvu donosila 1567. punih 75% od vrijednosti sveukupna prihoda — ipak će međusobnu ovisnost obaju poglavitih, ali ne i jedinih, uzroka za bunu trebati još temeljitije proučiti. Utoliko više što Adamček i sam konstatira da unatoč ustaničkim tužbama zbog smetnje njihovoj trgovini »zasad ne raspolažemo izvorima koji bi potvrdili da se opseg seljačke trgovine doista smanjivao« (153). Taj je zaključak pogotovu vrijedan pažnje zato jer je Ferdo Gestrin, istražujući napose odnos između trgovine i seljačkih buna u to doba, zaključio svoje razmatranje tvrdnjom — koja po njegovu mišljenju vrijedi »i za hrvatske zemlje, iako svakako manje nego za slovenske« — »da se seljačka trgovina (odnosno njezin veći dio u tom razdoblju) povećavala bez obzira na to što je podanik zbog feudalnog pritiska gubio dio viškova svojih poljodjelskih prinosa«.¹⁷ Gestrin je zbog toga svoj konačan sud o odnosu trgovine i seljačkih buna u nas izrazio ponešto suzdržanim riječima: »Možemo slobodno tvrditi da je, u krajnjim posljedicama i u povezanosti s drugim razlozima, i seljačka trgovina poticala seljačke bune i to jače što se više bližimo koncu 16. stoljeća« (202).

Iako se osnovni metodički problem u istraživanju ovih pojava još uvijek sastoji u mogućnosti i opravdanosti uopćavanja pojedinačnih rezultata i, u skladu s time, uočavanja glavnih razvojnih smjernica u određeno doba, ne može biti sumnje u to da je Adamček s dovoljnom pouzdanošću utvrdio bitna obi-

¹⁵ Usp. prevedeni tekst, objavljen u časopisu »Kaj« VI, 1973, br. 1—2, str. 72—74. — [Do sada nepoznatu izvornu građu o seljačkoj buni 1573. pronašao je u »Hauptstaatsarchiv München« Winfried Schulze i djelomično je upotrijebio u raspravi »Der windische Bauernaufstand von 1573«, Südost-Forschungen XXXIII, 1974, 15—61. Tu će građu, kako je najavio, objaviti u mariborskom »Časopisu za zgodovino in narodopisje«.]

¹⁶ J. A d a m č e k, Uzroci i program seljačke bune 1573. godine, Radovi 5, 49—77, I, 49—63.

¹⁷ Ferdo Gestrin, Trgovina i seljačke bune u Sloveniji i Hrvatskoj u 16. stoljeću, Radovi 5, 198.

lježja u razvoju hrvatskog sela prije 1573. Ta su obilježja uglavnom značajna i za slovensko selo, iako ona ne dolaze svagdje podjednako do izražaja niti su se s obje strane granične Sutle očitovale na isti način i s jednakom snagom. Referati u kojima je prikazan razvoj na slovenskom selu uoči bune pokazuju da je on, s nekim razlikama, ipak tekao usporedo s nešto slabijim i usporenijim razvojem u hrvatskom susjedstvu. Pavle Blaznik je na temelju široko zasnovanih istraživanja u različitim slovenskim krajevima zaključio da je, unatoč mnogim razlikama, i ondje očigledan porast naturalnih podavanja odnosno vraćanje (rekomutacija) s novčane rente na naturalnu, ali je posebno značenje pridao povećanju tlake, opterećenju mnogim izvanrednim dužnostima i desetini u novcu, koja se od crkvenog davanja pretvorila u pravu feudalnu rentu, a na kraju istakao i sve veći pritisak javnih, zemaljskih tereta.¹⁸ Povećanje tlake nije tada još uslijedilo zbog općenitog proširivanja vlastelinske (dominikalne) zemlje, iako je Jože Koropec i tu pojavu utvrdio na imanju Franje Tahyja u Štatenbergu blizu Ptuja.¹⁹ Kako je Gestrin konstatirao, »ni u slovenskim ni u hrvatskim zemljama koje je zahvatila buna, izuzev u manjem broju gospodarstava, nije u širem opsegu došlo do povećavanja dominikalne zemlje koju bi onda obrađivala vlastela u vlastitoj režiji s radnom snagom podređenih seljaka u obliku tlake«. Ova je, prema Gestrinu, služila tada više »za postizavanje novčanih prihoda u obliku davanja odštete, dakle za povećavanje novčane rente ili za obavezno prevoženje robe vlastelina na tržište, nego za povećavanje radne rente na zemlji gospode«. Međutim, ni o vraćanju na naturalnu rentu ne može se na slovenskom selu govoriti kao nekoj općenitoj i neizbježnoj tendenciji. »Djelomično vraćanje na naturalna podavanja«, upozorava Gestrin, može se zapaziti samo »ukoliko su ih feudanci mogli uvesti« (200). Uza sve to što je donošenje upućavajućih zaključaka znatno otežano velikom raznolikošću prilika na pojedinim vlastelinstvima, ipak istraživanja slovenskih povjesničara pokazuju da se tadašnja kriza feudalnog veleposjeda, kao više ili manje općenita pojava, nužno odrazila na položaj seljaka opterećujući ga mnogo više nego prije različitim podavanjima i dužnostima.

Za razliku od slovenskih krajeva pod neposrednom vlašću Habsburgovaca, pitanje javnih tereta u Hrvatskoj i njihova utjecaja na položaj seljaka nije još u hrvatskoj historiografiji potpuno pročišćeno. Ivan Kampuš je, doduše, u svom referatu,²⁰ koji je izradio na temelju veoma iscrpna proučavanja poreznog sistema u Hrvatskoj do kraja XVI stoljeća, zaključio da opterećenje kmetova raste i na tom području. Međutim, konkretni podaci koje donosi za doba oko 1573. upućuju na stanje koje se uglavnom održavalo nepromijenjeno. Tako je dika, osnovni direktni porez, bila za g. 1572. i 1573. razrezana u istom iznosu od 100 denara po cijelom fumusu (selištu), tadašnjoj jedinici oporezovanja, kao i za g. 1566. i 1567, a samo je 1569. bila nešto povećana (83). Čini se da ni *lucrum camerae* (komorska dobit), kao dalji kraljevski porez koji se obično ubirao zajedno s dikom, ne pokazuje još tendenciju prema nekom stal-

¹⁸ Pavle Blaznik, *Razvoj feudalne rente u slovenskim pokrajinama do 16. stoljeća*, Radovi 5, 127—137.

¹⁹ Jože Koropec, *Štatenberg i seljačka buna*, Radovi 5, 139—163.

²⁰ Ivan Kampuš, *Javni tereti hrvatskih seljaka u razdoblju seljačke bune*, Radovi 5, 79—91.

nom porastu.²¹ Taj se može sa sigurnošću utvrditi samo u slučaju dimnice koja je bila namijenjena potrebama kraljevine i koja je od 1568. do 1572. povišena čak na četvorostruki iznos.

Iznenaduju visoke brojke koje se upravo za godinu bune 1573. odnose na dužnost javne tlake tj. rada na pograničnim utvrdama. Prema Kampuševu računu, s posjeda hrvatskih županija trebalo je te godine »uputiti na javne radove 44.358 radnika, odnosno radnih dana, dati 22.179 trupaca i 14.786 kola šiblja« (88). Prema tome, Kampuš zaključuje »da je među javnim teretima javna tlaka predstavljala najteži teret za hrvatske seljake« (89). Pa ipak, Sinkovics je opravdano upozorio da »uskraćivanje rada na utvrdama nije igralo nikakve spomena vrijedne uloge u ustanku i u istrazi koja je protiv seljaka pokrenuta«.²² Ova činjenica svakako nameće potrebu za još temeljitijim razmatranjem javnih tereta kao jednog od brojnih uzroka koji bi mogao učiniti razumljivijim izbijanje najvećega socijalnog pokreta u feudalnoj prošlosti hrvatskog naroda.

4. Prošlo je već pola stoljeća kako je naša starija historiografija veoma određeno izrazila svoj sud o revolucionarnom značenju Gupčeve bune. »Cilj pobunjenih kmetova«, pisao je njezin najistaknutiji predstavnik Ferdo Šišić 1923. »iako su označili njihovi glavari pred sudom, tako da nam je dobro poznat. Oni su podigli oružje za opću jednakost i slobodu svih ljudi, to jest za dokinuće feudalizma i za demokraciju; onda za opće plaćanje poreza i opću vojnu dužnost na obranu domovine i za poništenje carine i plemićkih mitnica u korist trgovine i prometa.«²³ Navodeći za potkrepu ovih riječi poznatu izjavu Ivana Svrača, Šišić je u njegovu podatku o osnutku »carske vlade« sa sjedištem u Zagrebu u slučaju seljačke pobjede nalazio također zametak »težnje za zajedničkom sudbinom i političkim životom sa Slovincima«.

Budući da je Svračeva, veoma sažeta, izjava jedina te vrste u do sada poznatoj izvornoj građi a neka se druga formulacija ustaničkog programa nije sačuvala, analiza te izjave nije još ni danas potpuno privedena kraju. Uostalom, ona je u zapisnik istrage unesena u prijevodu na njemački jezik, pa je upravo ta okolnost omogućavala različito tumačenje nekih važnih izraza u njoj. Spor o mjestu na kojem Svrač govori o brizi za Granicu ne podvaja više historičare koji su danas suglasni u tome da je Svrač doista imao na umu brigu za obranu a ne za snabdjevanje Granice. Preostala je neodređenost one njemačke riječi koju je Šišić preveo kao »carsku vladu« (Khayserliche stell), a upravo je točno određenje toga pojma odlučno za potpunu ocjenu ustaničkog programa.

Josip Adamček se u svom naprijed spomenutom referatu, koji se ponegdje, zbog svoje sažetosti, doima kao iznošenje teza, ograničio — kako sam kaže (63) — »samo na ona pitanja koja su još uvijek sporna« ili za koja smatra »da ih treba više naglasiti«. Treba, naprotiv, požaliti što svoj referat nije prilikom

²¹ Usp. podatke koje Kampuš donosi o tom porezu na str. 85 (za g. 1568—70).

²² Sinkovics, n. dj., 81.

²³ F. Šišić, Seljačka buna od 1573, Jugoslavenska Njiva VII, 1923, knj. 1, str. 237 (potcrtano u originalu).

objavljivanja proširio, kao što je to uradio B. Grafenauer koji u nekim bitnim pitanjima zastupa drugačije mišljenje. Samo djelomičnu dopunu Adamčekovu referatu sadržava njegov članak koji je 1973. uvrstio u dvobroj časopisa »Kaj« posvećen seljačkoj buni.²⁴

S pravom je Adamček u svom metodičkom pristupu upozorio na razlike u iskazima uhvaćenih seljaka, pogotovu onih s periferije pokreta, i na mogućnost određenih faza kroz koje je njegov program prolazio do svoje konačne formulacije i djelomične primjene. Međutim, nedostatak izvorne građe i njezina upadljiva fragmentarnost i nedorečenost, uvjetovana prirodom istražnih spisa, znatno otežavaju donošenje pouzdanih zaključaka i dopuštaju, štoviše, različito tumačenje pojedinih podataka. Veoma je značajna činjenica da se ustanici u svojim izjavama ponajviše ograničavaju na zahtjev za uklanjanjem ili ublažavanjem različitih tereta koje su morali podnositi, ali pri tom je teško povući neku oštriju granicu između izjava seljaka iz središta bune i onih u udaljenijim krajevima. Uglavnom su ionako bili preslušavani učesnici vojničkih odreda, koji su iz žarišta bune u Hrvatskom Zagorju prodirali prema jugu i zapadu, dakle hrvatski seljaci.

Ni podjela pokreta u faze, ma kako se ona poslije Adamčekova istraživanja pokazala korisnom, ne može se tako oštro provesti kao da ih programatski ništa ne bi međusobno spajalo. Kao što Adamček smatra »najvjerojatnijim« da se ideja o općoj buni pojavila već u doba pokreta stubičkih kmetova protiv davanja desetine u naturi 1567/68 (64), tako i Grafenauer s razlogom unosi zahtjeve iz bune 1571/72. za protjerivanje Tahyja u mnogo širi program oružanog ustanka. Smatram uvjerljivijim njegovo mišljenje da se »u vrijeme lokalne bune radilo o tome da se odstrani Tahi i to samo na dva zemljišna vlastelinstva, u vrijeme opće bune taj se je cilj udružio s borbom za odstranjenje cjelokupne feudalne organizacije gospodarstva, društvenih odnosa i državne vlasti, a sve to bilo je za Tahyjeve podanike još uvijek najkonkretnije predstavljeno njegovim 'tiranstvom' i neuspješnom borbom protiv njegove vlasti po svim djelomice 'legalnim' putovima.«²⁵

Ni ona mogućnost s kojom Adamček također računa i koja se ne može unaprijed isključiti, tj. da ustaničko vodstvo nije svoj dalekosežni politički program isticalo u prvi plan iz mobilizacijskih motiva (65), ne mijenja mnogo na činjenici da poznata izvorna građa ne dopušta donošenje nekog određenijeg zaključka o tome.²⁶

Preostaje dakle samo Svračeva izjava kao jedini pouzdan izvor, koji povrh toga potječe od svjedoka iz užega kruga ustaničkih vođa. Adamček se u njezinu tumačenju priklanja Ju. V. Bromleju koji je prvi od historičara ustvrdio

²⁴ J. A d a m č e k, Program seljačke bune 1573. i ustanički vojni planovi, »Kaj« VI, 1973, br. 1—2, 24—46.

²⁵ Grafenauer, n. dj., 177/8. (Na žalost, ta je oduža rečenica prevedena bez potrebnog smisla za jasnoću i preglednost teksta, tako da se njezin smisao ne može odmah dokučiti. Osim toga je u odštampanom tekstu na kraju riječ *djelomice* rukopisa zamijenjena besmislenom riječju *djelovima*, što razumijevanje cijele rečenice još više otežava.)

²⁶ Podatak iz izjave 33 uhvaćena seljaka ne odnosi se na političke odluke vodstva nego najvjerojatnije — kako Grafenauer misli (178) — na operativne, vojne zadatke.

da izraz »Khayserliche stell« u njoj odražava težnju za potpunom političkom samostalnošću, a potvrdu za to mišljenje našao u pretpostavci da su seljaci namjeravali Gupca izabrati za kralja.²⁷ Štoviše, Adamček je uvjeren da novija izvorna građa daje toj pretpostavci značenje nesumnjive činjenice. Na taj se način ovo najvažnije pitanje o političkom cilju ustanika najuže povezuje s pitanjem Gupčeva izbora za kralja, pa se ta dva pitanja u diskusiji i uzajamno uvjetuju.

Teško je, ponavljam, sa sigurnošću reći koju je našu riječ Svrač upotrijebio kada je u zapisnik njegove izjave unesen naprijed citirani njemački izraz. Grafenauer je svakako dokazao da taj izraz označava najvišu upravnu oblast pod vrhovnom vlašću cara, a nikako ne carsko prijestolje, kao simbol potpune državne nezavisnosti, kako se Bromlej domišlja. Mislim da je Svrač morao izričito upotrijebiti atribut »carski«, kada je upravo taj unesen u zapisnik, pa je već i ta činjenica bila dovoljan dokaz za priznavanje vrhovne carske vlasti. O nekoj »vladi« očito nije govorio, jer se taj pojam tada još nije u nas upotrebljavao niti je u upravnom sistemu tadašnje Hrvatske bilo uopće vlade u današnjem smislu te riječi. Prema tome bi naziv »carskog namjesništva« za najvišu upravnu oblast u slučaju seljačke pobjede bio doista najumjesniji. U njemu bi misao o maksimumu političke samostalnosti koji se u tadašnjim prilikama mogao uopće postići bila najadekvatnije izražena. Više od toga analiza Svračeve izjave ne dopušta. Adamček, doduše, izvodi iz njezina daljeg teksta zaključak da bi spomenuta oblast »trebala preuzeti i one poslove koji su se ili u potpunosti ili djelomično nalazili u rukama vladara« (72), ali tekst je za takvo zaključivanje odviše škrt. Već Svračev iskaz o Granici jasno govori o funkciji koju treba preuzeti od »gospode« tj. plemstva, pa on dokazuje da Svrač ima na umu brigu za održavanje samo Banske Krajine a ne cijele Granice. To je i razumljivo, jer se obrana Granice u cjelini nije ni dala zamisliti bez carske pomoći. A ubiranje »prihoda, daća i poreza« ne može se shvatiti kao oduzimanje financijskih ingerencija vladaru, jer je, osim carine (tridesetina), briga za ubiranje državnih i zemaljskih prihoda (dica, lucrum camerae, dimnica) pripadala Hrvatskom saboru, dakle opet plemstvu.

Preostaje najzad pitanje Gupčeva izbora za kralja, rješenje kojega bi nesumnjivo pripomoglo pouzdanijem objašnjenju Svračeve izjave. Iako se broj izvornih podataka u kojima se Gupcu daje naziv kralja doista povećao, ipak se Grafenauerova kritika tih podataka ne može olako odbaciti. Najvažniji od njih, sadržan u tužbi plemića iz Varaždinske županije protiv Matije Keglevića,²⁸ potječe tek iz mjeseca svibnja ili lipnja 1573, dakle je najmanje četvrt godine mlađi od ugušene bune. Tako zakašnjela vijest može se doista shvatiti kao odraz glasine koja se prvi put pojavljuje u pismu bana-biskupa Draškovića caru od 11. veljače. Potkrepljuje to obilježavanje Gupca kao »zločinačkog svirača« (scelestus citarida), što dovoljno upućuje na nedovoljnu ozbiljnost cijele vijesti. Sumnjam da bi se takav podatak mogao obraniti od prigovora da ipak sadržava neki »zlomajeran motiv«, kako to Adamček čini (75).

²⁷ Usp. Ju. V. Bromlej, Krest'janskoe vosstanie 1573 goda v Horvatii, Moskva 1959, 247—249, i 245.

²⁸ J. Adamček, Novi dokumenti o ugušivanju seljačke bune 1573, Arhivski vjesnik X, 1967, 80—85.

Iako Adamček ustraje pri svom mišljenju da je Gubec bio od seljaka »imenovan« kraljem, on to, dakako, ne može tvrditi s takvom sigurnošću koja bi isključivala svaku sumnju. Pokazuju to njegove vlastite riječi: »Prema tome, ako je uopće došlo do Gupčeva imenovanja za kralja, moglo je do toga doći u toku bune, poslije razlaza glavnih ustaničkih vojski« (73). Međutim, može se s punim pravom postaviti i pitanje: da li se takav, za čitav pokret presudan čin mogao izvršiti u neprisutnosti Ilije Gregorića, Ivana Pasanca, Ivana Svrāča, Nikole Kupinića i tolikih seljačkih kapetana, dakle većeg dijela ustaničkog vodstva uopće.²⁹

Pitanju priznavanja vrhovne carske vlasti često se u literaturi pristupa ne uzimajući u obzir njezino suvremeno značenje i veoma složene političke odnose koji su se u njezinu širokom okviru, često samo simboličnom, razvijali. Unošenje u diskusiju pojma lojalnosti prema vladaru kao kriterija revolucionarnosti i naprednosti bilo kojeg pokreta u XVI stoljeću ne pridonosi nimalo produbljenijem razumijevanju tih dalekih historijskih pojava. Ovo stajalište, potkrijepljeno s nekoliko dobro odabranih primjera, zastupa i B. Grafenauer (182).

U razmatranju programa Gupčeve bune zauzima posebno mjesto koncepcija koju je B. Grafenauer izložio u svom referatu uklapajući taj program u »razvoj programa slovenskih seljačkih buna od 1473. do 1573«, kakav je naslov referatu dao. Ustvrdio je da je velika buna 1573. »počela« [...] upravo programskim opredjeljenjem za one koncepcije koje je već u praksi postigla slovenska seljačka buna (1515; J.Š.) tek prema svome kraju« (potcrtao autor).

Hrvatska je historiografija od izdanja temeljne zbirke građe koju je F. Rački objelodanio 1875. dosljedno nazivala Gupčevu bunu hrvatsko-slovenskom, jer su uz nju pristali i seljaci u nekim slovenskim krajevima, a Gregorićev se vojni pohod, štoviše, odvijao u cjelini na slovenskom tlu. Više izvornih podataka upućuje osim toga neizravno na zaključak da bi oslobođeno područje u slučaju pobjede svakako obuhvatilo jedan dio hrvatskih i slovenskih zemalja. Uza sve to se žarište pokreta nalazilo u Hrvatskom Zagorju i s izuzetkom kmetova na Tahyjevom vlastelinstvu u Štatenbergu, koji su još 1572. sklopili savez s kmetovima na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, nema u izvorima potvrde za neku organizacionu vezu slovenskih seljaka s tim žarištem bune prije njezina izbijanja. A ni štatenberški seljaci, među kojima je bilo i doseljenih Hrvata,³⁰ nisu se priključili oružanom ustanku, jer su već u lipnju 1572. sami zauzeli dvorac i zatim se neposredno podložili caru. Sva se aktivnost slovenskih seljaka ograničila na iščekivanje ustaničkih odreda, sastavljenih

²⁹ Antoljak je u jednoj od svojih »marginalnih opaski« (102—103) pokušao tezu o Gupčevu izboru za »kralja« objasniti poznatom praksom u mnogim sredinama da se tim imenom, kao i drugim sličnim imenima, nazivaju vođe različitih masovnih pokreta u feudalno doba. »Možemo dapače pretpostaviti«, kaže on (102), »da su ga i njegovi pristaše-seljaci nazivali 'kraljem', ali vjerojatno se nikada nije mislilo na to da bi on mogao biti pravi okrunjeni vladar, nego jedino seljački vođa i glava cijelog tog pokreta«.

³⁰ Koropec, n. dj., 152.

isključivo od hrvatskih boraca, a odred Pavla Šterca raspao se prije nego što je uspio da nešto poduzme. Za držanje slovenskih seljaka svakako je bio odlučan ishod bitke kod Krškoga, u kojoj su hrvatski ustanici pod vodstvom Nikole Kupinića doživjeli potpun slom. Od veoma promišljenog Gregorićeva vojnog plana preostao je samo — uzmak prilikom kojega se ustanička vojska počela naglo osipati. Izvorna građa, osobito iskazi uhvaćenih seljaka, gotovo se isključivo odnosi na hrvatske ustanike i njihove vođe. Za držanje slovenskih seljaka značajno je pismo uskočkog kapetana Thurna od 9. veljače, u kojem izvješćuje da su se kmetovi na devetnaest vlastelinstava u Kranjskoj opet sami podložili svojoj gospodi od koje su, uostalom, zahtijevali samo to da ih zadrže u starim pravima.³¹

Prema tome, slovenski su kmetovi i po svojim zahtjevima i po njihovu provođenju u život bili daleko od radikalnog programa kako ga je izrazio Ivan Svrač. Može li se, dakle, utvrditi neka uža genetička veza između tradicije slovenske bune od 1515. i Gupčeva ustanka? Iako potonjemu nisu na hrvatskom tlu prethodili pokreti slični bunama na slovenskom selu, nema opravdana razloga objašnjavati njegov program nekim utjecajem izvana. Taj je program spontano izrastao iz konkretnog položaja u kojem su se našli hrvatski seljaci u žarištu bune na početku 1573.

5. Za neko postojanje narodne tradicije o seljačkoj buni i Gupcu kao njezinu oličenju nema, koliko je danas poznato, starijih svjedočanstava sve do prvih desetljeća XIX stoljeća. Možda se neki trag takvoj predaji sačuvao u nazivu »Gupčeve Puntarije« koji je P. Ritter Vitezović jedini od starijih pisaca unio 1696. u svoju »Kroniku«.³² Od N. Istvánffyja i Grgura Pethöa na početku XVII stoljeća sve do B. A. Krčelića (1770) svakako je postojala mogućnost da se čitalac na različitim jezicima upozna s nekim osnovnim podacima o Gupčevoj buni, a pogotovu je Juraj Habdelić svojom omiljelom knjigom »Pervi otca našega Adama greh«, u kojoj je Istvánffyjev prikaz prepričao na kajkavštini, stotinu godina kasnije »omogućio nastajanje jedne predaje koja se više nije mogla zaboraviti«.³³

Međutim, tek je Ljudevit Gaj, sakupljajući u svojim mladim godinama narodno blago iz rodnoga Hrvatskog Zagorja, prvi put zapisao neke podatke koji bi se mogli ocijeniti kao narodna predaja, iako im se vrijeme postanka ne može odrediti. To su dvije poslovice: »Gupčeva pravda još ni dokončana« i »To je Gupčeva pravda. Brate Drašković.«³⁴ S obzirom na neprekinuti kontinuitet u knjiškoj tradiciji teško je primiti kao vjerojatno mišljenje N. B o n i

³¹ Rački, n. dj., 202—203.

³² Usp. Šidak, n. dj., 9—10.

³³ Šidak, n. dj., 9.

³⁴ Te je poslovice objavio N. B o n i f a č i ć R o ž i n, Lj. Gaj, sabirač narodnih umotvorina, Kaj III, 1970, 72 i 74. Iako autor spominje »nekoliko« takvih poslovice, u njegovu »Izboru poslovice iz Gajeve ostavštine Narodno blago« (72—74) samo se te dvije odnose na Gupca.

f a č i ć a R o ž i n a da te poslovice potječu još iz doba bune,³⁵ a ne može biti sumnje da je druga, s imenom bana-biskupa Draškovića u dosta neuobičajenom obliku, nastala tek kasnije kao odjek čitanja.

Postojanje žive predaje o tobožnjem Matiji Gupcu ne potvrđuju ni drugi Gajevi zapisi u kojima on »Mathiaša Kralja« poistovjećuje s vođom seljačke bune. Budući da N. Bonifačić Rožin pridaje upravo takvu jednom zapisu dokumentarno značenje, treba ga upoznati cijela, jer samo cjelina teksta omogućava donošenje pouzdanijeg suda. Zapis koji u sačuvanom rukopisu nema nikakva naslova³⁶ glasi:

»Vu Horvatzkoj zemlji Starci pripovedaju, da Mathiaš Kralj jošje nije vumerl, nego da vu jednom starem gradu vu palači za stolom sedi i da mu brada okolo stola raste. I kada mu bude brada šest put okolo stola zrasla, onda dojde jeden mladenec ter mu odreže bradu, i Matiaš se iz svoga tãma (!) stane, ter poverne Slovincem slobodu i starinske pravice. Neštimaite bratja, da je taj Matiaš, Vugerski i Horvatski Kralj Corvinus iliti Karvanski, nije verujte, neg je Horvatski Kralj Matiaš Gubec.«

Kako se vidi, ta se priča ne odnosi na Gupca nego na Matijaša Korvina; Gaj, naprotiv, nastoji čitaoca uvjeriti da tome nije tako. Istoj vrsti predaje pripada i poslovice: »Kad će Matijašu brada zrasti, onda će krivica ova prepasti«, koju je Gaj također zapisao.³⁷ Izvoditi iz takvih primjera zaključak da je »narod Kralja Matijaša iz Stubice identificirao s Gupcem«,³⁸ ne može biti ispravno.

Pogotovu se iz okvira ovih razmatranja o predaji moraju izlučiti »kazivanja o mlinu na Krapini«, koja je Bonifačić Rožin zapisao 1969—70. i koja bi trebala posvjedočiti tobožnju predaju o Gupčevim sastancima sa seljacima u tom mlinu.³⁹ Opravdano je primijetila Maja Bošković-Stulli da ti zapisi ne mogu »biti putokaz za faktografsko utvrđivanje događaja iz vremena seljačke bune« i da su »pričanja u kojima se kazuju epizode iz seljačke bune velikim dijelom nastala kao odjeci čitanja Šenoina romana *Seljačka buna*«, iako se »ta veza razotkriva tek poslije udublјivanja u tekstove«. ⁴⁰ Ona je nadalje konstatirala i to da su »poslovice o propasti pravice poslije smrti Kralja Matijaša naširoko proširene a odnose se na Matijaša Korvina«, i da je priča o živom Matiji Gupcu »legenda naše romantike«, jer »u dosadašnjim zbir-kama pripovijedaka takve predaje nema«. ⁴¹

³⁵ N. Bonifačić Rožin, Odnos Lj. Gaja prema narodnom stvaralaštvu, Radovi 3, 1973, 167.

³⁶ Bonifačić Rožin navodi naprotiv taj rukopis pod neopravdanim naslovom: Gaj, Legenda o Matiji Gupcu (167). Ovdje se donosi vjerno prema originalu na koji je spomenuti autor prvi skrenuo pažnju (Nac. i sveuč. biblioteka R 4701, A II 22.).

³⁷ Bonifačić Rožin, Lj. Gaj, sabirač ..., 70.

³⁸ na i. mj., 71.

³⁹ N. Bonifačić, Rožin, Predaja o mlinu na Krapini, Kaj V, 1972, 81—93.

⁴⁰ M. Bošković-Stulli, n. dj., 316.

⁴¹ na i. mj., 315.

Važnu i metodički veoma korisnu dopunu ovim razmatranjima o predaji kao historijskom izvoru sadržava referat Lovre Županovića.⁴² Autor je nesumnjivo dokazao da poznata pjesma »Zdignete brati zastave« ne potječe iz vremena Gupčeve bune niti je uopće nastala u Zagorju, nego da je tek 1936, prilikom izvođenja Bogovićeve drame, bila sačinjena prema napjevu *Pobjeda nad Francuzima*, koji je F. Kuhač, sabirući narodne popijevke, zapisao na Žumberku.⁴³

⁴² Lovro Županović, Odjek seljačke bune 1573. u glazbi, Radovi 5, 287—307.

⁴³ Županović smatra vjerojatnim da je tu popijevku udesio kompozitor Nikola Hercigonja, ali zbog njegove bolesti nije primio odgovor na svoj pismeni upit o tome (prema Županovićevu saopćenju 6. IV 1974.)

[Ovaj je tekst prvobitno izašao u časopisu »Kaj« VII, 1974, br. 3—4. Ovdje su bilješkama 10 i 13 dodani podaci o nekim novo pronađenim izvorima.

Nakon simpozija u Stubičkim Toplicama izašla je knjiga B. Grafenauera, *Boj za staro pravdo na Slovenskem*, Ljubljana 1974, s predgovorom datiranim »v marcu 1973«. Prikaz bune 1573. obuhvaća u njoj str. 145—309.

Uskoro zatim je Arhivski vjesnik XVI, 1973 (izašao 1974), donio raspravu N. Klaić, »Ostaci ostataka« Hrvatske i Slavonije u XVI st. (od mohačke bitke do seljačke bune 1573. g.), s osobitim obzirom na općenite prilike koje su prethodile buni, a *Zgodovinski časopis XXVII*, 3—4, 1973 (izašao 1974), raspravu »Neki novi pogledi na uzroke hrvatsko-slovenske seljačke bune 1572—73 god.« (219—303).

N. Klaić je rezultate potonje rasprave izložila 24. I 1975. u časopisu »Naši razgledi« (Ljubljana) pod naslovom »O uzrokih hrvaško-slovenskega kmečkoga upora 1572/73«. Tim je člankom započela polemiku s B. Grafenauerom koji je 21. II odgovorio člankom: »Na rob novi fevdalni 'teoriji' [...] o uzrokih hrvaško-slovenskega kmečkoga upora 1572—73«. Slijedili su dalji prilozi: N. Klaić, *Še o uzrokih upora 1572—73* (7. i 21. III), B. Grafenauera pod istim naslovom (4. IV) i N. Klaić, *Še (petič) o uporu 1572—73* (18. IV).

Budući da je B. Grafenauer navijestio da će na raspravu N. Klaić u ZČ opširnije odgovoriti u istom časopisu, o tim će radovima biti riječi na stranicama HZ, pošto taj odgovor izađe. Do kraja 1975, kada su ovi retci naknadno napisani, on još nije objavljen. — *Jaroslav Šidak*]

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE